

Het gezin Agterbosch-Vorgers in gebed voor de dis. Enschede, 1956. Foto: Nico Jesse, Nederlands Fotomuseum.

Een land, wars van betutteling Nederland 1948-2008

De historische context 'Nederland 1948-2008' biedt een waaier aan politieke, economische en culturele aspecten. In dit artikel ligt de nadruk op politieke en sociaal-culturele ontwikkelingen. Een terreinverkenning.

De vooroorlogse jaren van Nederland droegen het stempel van verzuiling, de gescheiden leefwerelden van katholieken, orthodox-protestanten en sociaaldemocraten, elk met hun eigen nestgeur. In de bezettingsjaren was er wel een gevoel van eenheid gegroeid. Delen van de illegale pers en ex-gijzelaars uit het kamp Sint-Michielsgestel pleitten voor een ‘doorbraak’ van oude scheidslijnen en structuren. Geen hokjesgeest meer, zoals vóór 1940 had geheerst! De uitslag van de eerste naoorlogse verkiezingen (1946) bezorgden de vernieuwers echter een fikse kater. De enige partij die de doorbraakgedachte uitdroeg was de nieuwgevormde Partij van de Arbeid (PvdA). Zij wist evenwel amper meer kiezers aan zich te binden dan vroeger de SDAP. De drang naar herstel van vooroorlogse verbanden en organisaties bleek te sterk. De eenheidskoorts was snel gezakt; de doorbraak was mislukt. De jaren vijftig lieten een sterke loyaliteit zien van de kiezers aan hun elites. Herzuijing was niet alleen een politiek fenomeen. Dagbladen, omroepen, vakverenigingen en maatschappelijke organisaties bekenden kleur. Nooit was het percentage gemengde huwelijken zo laag. Prominente katholieken durfden het vermanende woord van hun bisschoppen niet te tarten. Winnaars waren de confessionele partijen. De katholieke KVP was de grootste; in 1959 was zij in haar eentje goed voor 50 van de 150 Kamerzetels. Telde je daarbij de zetels van de protestantse partijen ARP en CHU, dan zag je de confessionele dominantie.

Vadertje Drees

Politieke stabiliteit was een belangrijke voorwaarde om ‘herrijzend Nederland’ gestalte te geven. Dat de twee grootste partijen, KVP en PvdA, tot 1958 de zogeheten ‘rooms-rode coalitie’ vormden, droeg daartoe bij. Katholieken en sociaaldemocraten die constructief samenwerkten: dat was ook een doorbraak. Voorheen hadden katholieken ‘alleen bij uiterste noodzaak’ geprakkiseerd over samenwerking met de SDAP.

Onder de vaderlijke PvdA-premier Willem Drees (1948-1958), door zijn degelijke uitstraling ook voor rechts acceptabel, werd de wederopbouw ter hand genomen. Drees’ zuinigheid was legendarisch. Voor zijn bureau kocht hij zelf ooit een leeslamp voor een tientje, toen zijn ambtenaren hem alleen modellen tussen de 60 en 150 gulden konden leveren.¹

In mijn herinnering zie ik anno 1956 mijn moeder op het kleine plaatsje achter ons huis, zwoegend met de was. Rondom de zinken tobbe drentelt een flinke kindershare. Zij wrijft het textiel krachtig over het wasbord en haalt het door de wringer. Als een jaar of wat later een rijke oom zijn echtgenote verrast met een heuse elektrische wasmachine met centrifuge, gaan we allemaal kijken. In dit beeld zie ik niet alleen de revolutie in de huishoudelijke

apparatuur, maar ook de naoorlogse babyboom – tussen 1948 en 1954 kregen mijn ouders vijf kinderen –, de vanzelfsprekende rol van de moeder als huissloof, al haar talenten ten spijt, en de nog zeer bescheiden welvaart van het eerste decennium na de oorlog. Pas in 1956 kwam er een eind aan de wettelijke handelingsonbekwaamheid van mijn moeder en alle andere gehuwde vrouwen. Veel Nederlanders zagen de toekomst als een zwart gat. Niet alleen vanwege de sombere economische vooruitzichten en de vrees voor werkloosheid; ook de dreiging van een wereldoorlog die (volgens een enquête uit 1950) vier van de tien Nederlanders binnen tien jaar verwachtten.² De Koude Oorlog verduisterde hun toekomstbeeld. Dan maar emigreren, besloten velen. De regering stimuleerde emigratie van Nederlanders naar landen als Australië, Nieuw-Zeeland en Canada. Tussen 1947 en 1963 overschreed het totale aantal overzeese emigranten uit Nederland de 400.000. Bedenk dat Nederland toen maar tien miljoen inwoners telde. Het afscheid in de haven was altijd in tranen, want naar verwachting voor altijd. Hadde deze migranten kunnen weten dat hun land binnen tien jaar een schreeuwende vraag naar arbeidskrachten zou kennen?

‘Veel Nederlanders zagen de toekomst als een zwart gat’

Juist in de jaren van die grote uittocht arriveerden er zo’n 300.000 Indische Nederlanders. Zij waren uit het voormalige Nederlands-Indië gevlucht voor geweldsuitbarstingen, of ze waren onteigend door de Republiek Indonesië. Onder moeilijke omstandigheden wisten de meesten van hen op bewonderenswaardige wijze te integreren in de Nederlandse samenleving. Dat kon niet gezegd worden van de 15.000 Zuid-Molukkers die in 1951 in ons land arriveerden: ex-KNIL-militairen met hun gezinnen. Aangezien velen de droom koesterden van terugkeer naar een vrij Ambon, was integratie niet aan de orde. In de jaren zeventig eisten militanten uit de tweede generatie met gijzelings- en andere terreuracties aandacht op voor hun politieke ideaal. Het duurde lang voordat de Molukkers aanvaardden dat hun toekomst in Nederland lag.

Opgestroopte mouwen

De rooms-rode kabinetten functioneerden naar behoren. Er was gedurig overleg met en tussen sociale partners en er was een gecoördineerd economisch beleid, gericht op industrialisering en rationalisering van de landbouw. Dankzij de verzuiling bestond er een grote mate van vertrouwen in de politiek. De elites van de verschillende zuilen waren eensgezind in het streven de toekomst van de bevolking zeker te stellen. Hun respectievelijke ►

Jan van Oudheusden is oud-geschiedenisdocent en oud-hoofdredacteur van Kleio.

¹ John Jansen van Galen & Herman Vuijsje, *Drees. Wethouder van Nederland* (Sijthoff, 1980).

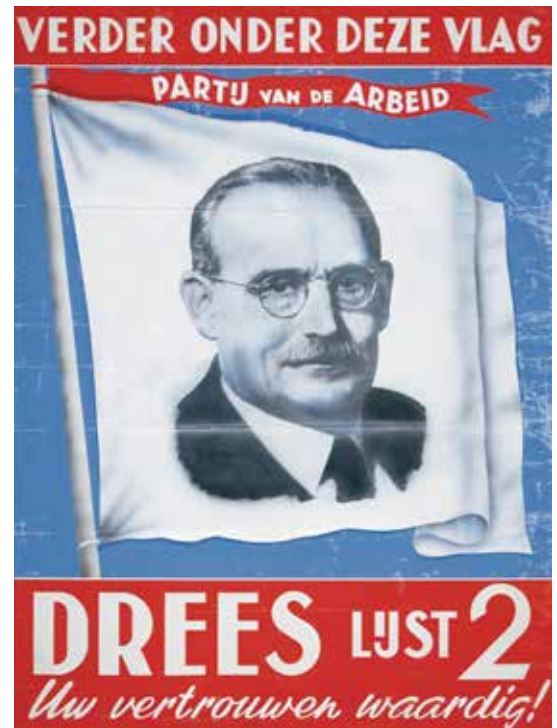
² James C. Kennedy, *Een beknopte geschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2017), p. 333.

achterbannen morden niet. Gemeenschapszin, consensus, zelfdiscipline, opgestroopte mouwen: dat waren kenmerkende trekken van de Nederlandse samenleving tot omstreeks 1963. Nederland profiteerde van de Marshallhulp, ter waarde van bijna een miljard dollar, en van het snelle economische herstel van Duitsland. De lonen werden laag gehouden. Tot 1954 gold de nullijn: lonen mochten niet uitstijgen boven de kosten van levensonderhoud. Dankzij deze geleide loonpolitiek verwierf het Nederlandse bedrijfsleven een uitstekende positie op de wereldmarkt. Nederlands fabricaat was goed en goedkoop. Buitenlandse kooplieden verdrongen zich aan onze stalletjes. De winsten stegen explosief: gemiddeld viel er (tot 1973) elk jaar 5 procent groei te noteren. Nieuwe woonwijken verrezen om de woningnood te lenigen; die was immers volksvijand nummer één. Half Nederland leefde op de hartslag van de heimachine. Investeerders en ondernemers werden in de watten gelegd, maar voor de doorsnee-Nederlander waren dit toch vooral de 'jaren van tucht en ascese' (E.H. Kossmann). Er heerste arbeidsrust. Die was ook verklaarbaar omdat er onder Drees tot waardering van velen een pakket sociale voorzieningen tot stand kwam. Een tijdelijke noodwet-Drees uit 1947 werd tien jaar later vervangen door de definitieve Algemene Wet Ouderdomsvoorziening (AOW), hét paradepaardje van de verzorgingsstaat. Een zorg minder voor de ouden van dagen! 'Van Drees trekken' was lange tijd een begrip.

'Halverwege de jaren zestig braken er weer dijken door, maar dan figuurlijk'

Toen onlangs in de geschiedenis canon de venster naam Drees plaatsmaakte voor die van Marga Klompé, waren verbaasde reacties niet van de lucht. Maar de verdiensten van Klompé zelf waren niet in het geding. Zij was als bewindsvrouw van Maatschappelijk Werk in 1956 de eerste vrouwelijke minister. 'Jongens, ik ben Marga', zo kwam ze in 1956 binnen op de eerste borrel van het nieuwe kabinet-Drees, en prompt gingen de collega's elkaar tutoyeren.³ Zij spande zich in voor sociaal zwakkeren. Haar belangrijkste wapenfeit dateert van 1963, de totstandkoming van de Algemene Bijstandswet. Een wet 'waarop iedere burger een beroep kon doen, met opgeheven hoofd'.⁴ In 1966 loodste zij als minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM) de Omroepwet door het parlement.

De uitbouw van de verzorgingsstaat was niet zuiver het werk van de sociaaldemocraten. Veel sociale wetten, zoals de Algemene Kinderbijslagwet uit 1962, waren van liberaal-confessionele makelij. De Wet op de Arbeidsongeschiktheids-

verzekering (WAO, 1965) kwam overigens van het kortstondige centrumlinkse kabinet-Cals. Wie langer dan een jaar arbeidsongeschikt was, kreeg een uitkering van 80 procent van het laatstverdiende loon.

De grootste catastrofe die het naoorlogse Nederland trof was de verwoestende watersnoodramp in 1953, een gevolg van een zuidwesterstorm, springvloed en slecht onderhouden dijken. Grote delen van Zeeland, West-Brabant en de Zuid-Hollandse eilanden overstroomden; 1836 mensen verdronken, en bij de ramp gingen tienduizenden stuks vee en ontelbare woningen verloren. Uit de hele wereld kwam hulp. Het paste goed in de naoorlogse sfeer van aanpakken en wederopbouw dat de regering het even gedurfde als kostbare Deltaplan lanceerde, met als kern de afsluiting van de grote zeegaten. Pas in 1987 waren de Deltawerken voltooid.

Rond 1960 was de oorlogsschade vrijwel hersteld. Overall verrezen fabrieken en werden wegen en havens aangelegd. De scheepsbouw floreerde. In 1959 werd bij het Groningse Slochteren een enorm aardgasveld ontdekt, zodat in de decennia erna de bedrijven en gezinnen werden voorzien van een gloednieuw gasnetwerk, en de schatkist met miljarden werd gespekt. De vraag naar arbeidskrachten werd zo nijpend, dat ondernemers 'gastarbeiders' gingen werven uit landen rond de Middellandse Zee.

Kooplust

Halverwege de jaren zestig braken er weer dijken door, maar dan figuurlijk. Allereerst in de economie. De geleide loonpolitiek bleek niet te handhaven. Arbeiders eisten met stakingen hun deel van

³ Piet de Rooy, *Ons stipje op de wereldkaart* (Amsterdam 2014), p. 233.

⁴ Piet de Rooy, *Ons stipje op de wereldkaart* (Amsterdam 2014), p. 234.

⁵ Onder andere in: Jan Willem Brouwer en Johan van Merriënboer, *P.J.S. de Jong* (Amsterdam 2011). De Jong zei dit over de Amsterdamse Kabouterbeweging, even ludiek en alternatief als provo.

de welvaartskoek. Werkgevers die om personeel verlegen zaten, boden spontaan hogere lonen aan. Er volgde een ware loonexplosie: in 1963 stegen de lonen met 9 procent, in 1964 met 16 procent, in 1965 met 11 procent. Het hek was van de dam. Tot 1973 was er gemiddeld een jaarlijkse loonstijging van 13 procent. Net als mijn rijke tante konden de meeste huisvrouwen zich weldra de luxe permitteren van een wasmachine, een stofzuiger en een koelkast. Net als de auto en de tv evolueerden die apparaten opmerkelijk snel van statussymbolen tot alledaagse gebruiksvoorwerpen voor de familie Doorsnee. Kooplust markeerde de nieuwe consumptiemaatschappij.

De keerzijde was dat de prijzen stegen; daarin werden immers de loonkosten verdisconteerd. De loon-prijsspiraal leidde tot inflatie, en tot afnemende concurrentiepositie van Nederlandse producten op de wereldmarkt.

Diezelfde jaren lieten een proces van ontzuiling en secularisatie zien. De verzorgingsstaat nam taken over van de zuilen (met hun eigen ziekenhuizen, jeugdinstituten, verzekeringen enzovoorts).

Welvaart, urbanisatie en een sterk vergrote mobiliteit maakten dat velen los kwamen uit hun traditionele milieu. In de katholieke kerk, waartoe 40 procent van de Nederlanders behoorde, zetten gelovigen vraagtekens bij uitspraken van het kerkgezag. Ging in 1960 nog de helft van de bevolking wekelijks ter kerke, enkele decennia later was dat nog maar een vijfde deel. De ontzuiling werd nog versterkt door het nieuwe medium televisie.

Dat bracht de hele wereld in de huiskamer. Waarschuwen tegen 'vijandige' omroepen had weinig zin. De verzuilde omroepen moesten ook veld prijsgeven aan Radio Veronica en de TROS,

met hun verstrooiende programma's.

Rond 1965 werd de naoorlogse babyboom volwassen. Deze jongeren zetten zich af tegen betutteling door de oude garde. Zij beschikten over geld en vrije tijd. Ze wensten ongestoord te genieten van de nieuwste hits van de Beatles en de Rolling Stones; of ze spelden de teksten van de protestsongs van Bob Dylan en Boudewijn de Groot. Haardracht en kleding weken af van wat ouderen betamelijk vonden. Dit alles markeerde een generatiekloof. Al in de jaren vijftig was een deel van de opgroeiende jeugd zich balorig gaan gedragen. Ze kregen de naam 'nozems': vetkuiven die zich door rock-'n-roll lieten opzweepen. Rond 1965 probeerden in Amsterdam jongeren van de provobeweging, geïnspireerd door anarchistische dromen, de autoriteiten uit te dagen met ludieke acties. Het was deels spel, deels opstand tegen het establishment. De brave burger sprak er schande van. Premier Piet de Jong (1967-1971) kwalificeerde dit fenomeen echter als 'een snuffe parfum in de Hollandse spruitjeslucht'.⁵ Prompt hief provo zichzelf op, de lol was eraf. James Kennedy heeft in zijn dissertatie *Nieuw Babylon in aanbouw* (1995) beschreven hoe snel de 'regenten' de bakens verzetten; niet omdat ze de ideeën van het 'langharige, werkschuwe tuig' deelden, maar omdat ze voelden dat ontwikkelingen toch niet tegen te houden waren. De echte verandering voltrok zich dus in het establishment. Hoe groot was tenslotte het draagvlak van de protestgeneratie? De nationale hitparade werd niet aangevoerd door Dylan, maar door de Heikrekels en Heintje. De echte revolutie voltrok zich in de intieme sfeer. In 1962 kwam de anticonceptiepil vrij beschikbaar. De progressieve bisschop W. Bekkers ▶

De familie Griffioen, bestaande uit maar liefst negentien mensen, emigreert in 1952 naar Canada. Foto: Van 't Hof/Anefo, Nationaal Archief.

verklaarde op tv dat katholieke echtparen bij geboortebeperving hun eigen geweten mochten volgen. Alternatieve samenlevingsvormen werden getolereerd, en tussen de afbrokkelende zuilen bloeiden nieuwe subculturen. De actiegroep Man-Vrouw-Maatschappij hekelde de ongelijke machtsverhoudingen tussen de seksen. De radicalere beweging Dolle Mina roerde zich met ludieke, provo-achtige acties: 'Baas in eigen buik!' Het jongerenprotest was overigens een wereldwijd fenomeen. Studentenrevoltes, popfestivals (zoals het legendarische Woodstock), de hippie- en *flowerpower* beweging waren spraakmakend en werkten aanstekelijk.

Ook in de politiek begonnen er panelen te schuiven. Een nieuwe partij, D'66, wilde het verzuilde politieke landschap laten ontploffen. Democrativering was het sleutelwoord, niet alleen in de politiek, ook op de universiteiten en in de vakbeweging. Mede doordat de kiesgerechtigde leeftijd werd verlaagd naar 18 jaar, konden nieuwkomers profiteren van stemmen van jongeren. De drie confessionele partijen KVP, AR en CHU raakten hun meerderheid kwijt. In 1963 hadden zij samen 49,2 procent van de stemmen; in 1972 nog maar 31,3 procent. De KVP was nagenoeg gehalveerd. Binnen de partijen groeiden spanningen tussen oudgedienden en nieuwlichters. Van de KVP scheidde zich een groep christen-radicalen af (de PPR) en in de PvdA forceerde de vleugel Nieuw Links een anti-KVP-resolutie (1969). Kabinetsformaties werden bemoeilijkt door groeiende polarisatie tussen links en rechts.

Minister Van Agt (links, KVP) en premier Joop den Uyl (PvdA) tijdens een debat met Hans Wiegel (VVD) in de Tweede Kamer, 5 februari 1976. Foto: Hans Peters/Anefo, Nationaal Archief.

Rechts: Ruud Lubbers viert de verkiezingsoverwinning van het CDA op 21 mei 1986. Zijn vrouw Ria staat links naast hem, rechts de echtgenote van minister Jan de Koning. Foto: Rob Bogaerts/Anefo, Nationaal Archief.

Olieboycot

Plotseling stagneerde de groei. De gouden jaren waren voorbij. In 1971 was er een internationale monetaire crisis, toen het sinds 1944 bestaande systeem van vaste, aan de dollar gekoppelde wisselkoersen werd opgegeven. In 1973 dreigden Arabische oliestaten ons land te boycotten wegens de pro-Israëlhouding van de regering tijdens de Jom Kippoeroorlog. Om brandstof te besparen

kwamen er autoloze zondagen. De wereldolieprijs vertienvoudigde, de inflatie gierde en bedrijven kwamen in zwaar weer.

In 1973 kwam het kabinet-Den Uyl tot stand, waarin de PvdA, D66 en de PPR samenwerkten met de tegenstribbelende KVP en AR. 'Spreiding van kennis, macht en inkomen' was het devies. Een reeks fundamentele hervormingswetten zou de oogst zijn van de idealen der jaren zestig. Maar het liep anders. Niet alleen omdat de economie in de versukkeling raakte, ook omdat het kabinet zijn aandacht nodig had voor kwesties als de Lockheed-affaire rond prins Bernhard en de Molukse treinkapingen. De onafhankelijkheid van Suriname in 1975 werd weliswaar gladjes geregeld, maar 300.000 Surinamers kozen tussen 1970 en 1980 voor een bestaan in Nederland, bijna de helft van de bevolking van de jonge staat.

Van maatschappijhervorming onder de gedreven Joop den Uyl kwam weinig terecht doordat de christendemocraten zich steeds assertiever gedroegen. In 1980 fuseerden zij in het CDA. De weerzin tegen Den Uyl van rechts (ondernemers, *De Telegraaf*, Wiegels' VVD) en het ongeduld ter linkerzijde braken het kabinet vlak voor de finish op. Het sociaaldemocratische ideaal van een maakbare samenleving bleef onvervuld. Een tweede kabinet-Den Uyl kwam er niet, ondanks een monsterzege van de PvdA in 1977. Christendemocraten en liberalen vielen elkaar in de armen, uit gedeelde afkeer van 'ome Joop'. Het kabinet Van Agt-Wiegel (1977-1981) wist de economische malaise niet te bezweren. Die werd nog verdiept door een tweede oliecrisis (1979). Het werkloosheidscijfer liep op tot boven de 800.000, en de kosten van sociale voorzieningen liepen uit de hand. Bijna 1 miljoen mensen belandden in de WAO, 13 procent van de beroepsbevolking.

Poldermodel

De lange regeerperiode van Ruud Lubbers (1982-1994) was van vergelijkbare betekenis als destijds die van Drees. Zijn eerste kabinet (CDA met VVD) pakte de crisis energiek aan. Onder het

motto 'no nonsense!' knipte het in de uitkeringen en ambtenarensalarissen. Gezondheidszorg en onderwijs moesten miljarden bezuinigen. Zo werden de overheidsuitgaven omlaagedrukt. In het Akkoord van Wassenaar (november 1982) spraken werkgevers en werknemers af om de lonen en uitkeringen te ontkoppelen, in ruil voor arbeidstijdverkorting. Dit akkoord is te zien als het begin van het poldermodel, waarmee later premier Wim Kok (1994-2002) internationaal goede sier wist te maken. Toen de economie inderdaad aantrok, werd Lubbers beloond met een spectaculaire verkiezingszege (1986) en zongen de beleidsmakers de lof van de vrije markt. Hun streven was deregulering. Overheidsbedrijven werden geprivatiseerd, om te beginnen de PTT, later de spoorwegen en de woningcorporaties.

Naast de verzuilde omroepen groeide een woud aan commerciële zenders zoals RTL; het aandeel van publieke zenders nam snel af. Het geloof in de maakbare samenleving met haar bureaucratie paste niet meer bij de tijdgeest. De idee van de zelfredzame mens won terrein. Het werd na 1980 mode te spreken van het ik-tijdperk. Persoonlijke ontplooiing, zelfverwerkelijking, individualisme waren trends waar gewiekste reclamemakers wel raad mee wisten. 'Gewoon jezelf zijn!' was de leus (ook van de VVD).

De samenleving was toleranter geworden. Geboortebeperving was normaal, abortus vrijwel legaal. Ongehuwd samenwonen alom geaccepteerd. Het homohuwelijk werd in 2000 gelegaliseerd. Coffeeshops openden hun deuren. Het traditionele gezin was niet langer de hoeksteen van de samenleving.

De kleine christelijke partijen verafschuwden die trends, en het CDA pleitte bij monde van Van Agt voor een ethisch reveil, met respect voor normen en waarden. Buiten eigen kring ondervonden zij

weinig weerklank. De song *15 miljoen mensen* uit 1996 (een reclamespot voor de Postbank) werd een nummer 1-hit. Kennelijk herkenden velen zich in het beeld van het vrijgevochten landje, wars van betutteling. '15 Miljoen mensen, op dat hele kleine stukje aarde, die schrijf je niet de wetten voor, die laat je in hun waarde.' Wat een contrast met de tucht en ascese van de jaren vijftig!

Paarse coalitie

In 1994 was Lubbers' magie uitgedoofd. Een forse verkiezingsnederlaag van het CDA maakte een nieuwe combinatie mogelijk: de paarse coalitie onder premier Kok (PvdA, D66 en VVD). Voor het eerst sinds 1918 gingen de christendemocraten in de oppositie. Onder het motto 'werk, werk en nog eens werk' zette Kok feitelijk het werk van Lubbers voort: lastenverlichting, aflossing van de staatsschuld, verdere privatisering. Wel kwamen er melkertbanen en huursubsidies. Kok was een goede manager van zijn ploeg, maar miste de bevoegenheid van Den Uyl. Hij verklaarde zijn 'ideologische veren' te hebben afgeschud. In 1998 werd hij beloond met een ruime stembuszege en kon paars worden geprolonged. Zo welgemoed als Kok II van start ging, zo aangeslagen bood de premier in 2002 het ontslag van zijn ploeg aan. Zij aanvaardde medeverantwoordelijkheid voor het bloedbad-Srebrenica (1995) waarover een NIOD-rapport was verschenen. De Nederlandse VN-blauwhelmen hadden de moord op ruim 7000 Bosnische moslims niet weten te voorkomen. Daarna stelde Nederland zijn internationale ambities bij.

Inmiddels waren nieuwe problemen manifest. Niet iedereen profiteerde van de groei, of kon het tempo van de digitale revolutie bijbenen. Computers, laptops en mobiele telefoons stonden haast iedereen ten dienste. De introductie van internet ►

Demonstratie van een computerspel op een Atari op de Firato in Amsterdam, 28 augustus 1980. Foto: Hans van Dijk/Anefo, Nationaal Archief.

Minister Rita Verdonk steekt haar hand uit naar een imam, maar die weigert haar hand te schudden vanwege zijn geloofsovertuiging. Foto: Olaf Kraak, ANP.

vanaf de jaren negentig zorgde voor een revolutie in koopgedrag, onderwijs, vrijetijdsbesteding en informatiewinning. De globalisering zou zonder het wereldwijde web nooit zo'n hoge vlucht hebben genomen. De leefstijl veranderde wederom ingrijpend, maar niet voor iedereen. Voor de één impliceerde globalisering studiekansen in het buitenland, voor de ander angst voor ontslag of ondergraving van de vertrouwde werk- en leef sfeer. Zwartkijkers vreesden effect van het Akkoord van Schengen (1985) dat vrij verkeer tussen 26 Europese landen invoerde. Daarmee werden grenscontroles opgeschort. Dit vergemakkelijkte migratie. Economen wezen juist op het belang van immigratie voor het behoud van de welvaart. Veel allochtone jongeren wisten vanuit een achterstandssituatie de weg naar de universiteit of goede banen te vinden. De nieuwe islamitische scholen wezen echter in de richting van nieuwe verzuiling. Migrantenfamilies bleven vaak onderaan de maatschappelijke ladder hangen. In oudere stadswijken van grote steden trokken zij vooral op met mensen uit de eigen groep. In 2000 luidde de publicist Paul Scheffer de noodklok over 'het multiculturele drama' en wat hij zag als een fatale tweedeling in een verkrampte samenleving. Zijn pleidooi voor een actiever beleid gericht op integratie van migranten was een *wake-up call* voor beleidsmakers. Sinds 2007 is inburgering (middels cursussen) verplicht voor nieuwe immigranten. De terreuraanslagen van 11 september 2001 door moslimextremisten op de machtssymbolen van Amerika schokten de wereld. Zij leidden tot debatten over de plaats van de islam in de moderne, gesecculariseerde samenleving. Hoe waren de conservatieve uitspraken van imams over rechten voor homo's en vrouwen te rijmen met de open, tolerante westerse samenleving? In de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen

van 2002 kreeg Pim Fortuyn de volle media-aandacht. Deze excentrieke populist noemde de islam een achterlijke godsdienst. Vlak voor de verkiezingsdatum werd hij doodgeschoten door een fanatieke milieuactivist: de eerste politieke moord in ons land sinds eeuwen. Nederland was in shock.

Op 2 november 2004 werd de filmmaker Theo van Gogh op klaarlichte dag vermoord door een Amsterdamse moslimfundamentalist, als vergelding voor een anti-islamfilm. Opnieuw heftige reacties! 'Paarse' politici en publicisten ontvingen doodsb bedreigingen. De nieuwe islamvijandige PVV van Geert Wilders spon er garen bij. Zijn aanhang werd gevormd door autochtone kiezers die het gevoel hadden dat Nederland hun eigen land niet meer was, en de multiculturele samenleving een misbaksel. In 2005 stemde 62 procent van de bevolking tegen de Europese Grondwet, een signaal van verzet tegen Europese samenwerking en multiculturalisme. Wie zou de kloof tussen burgers en politiek slechten?

In 2008 trof een nieuwe economische crisis ons land, na een huizen crisis in de VS. Banken leenden elkaar geen geld meer uit, de overheden moesten bijspringen met spoedovernames. Deze kredietcrisis veroorzaakte banenverlies (tot 2013) en verscherpte de maatschappelijke tegenstellingen. Maar per saldo bleef Nederland een welvarend, egalitair en gelukkig land. De titel van een recente analyse die deskundig allerlei sombere mythes weerlegt over Nederland luidt: 'Met ons gaat het nog altijd goed.'⁶ ■

Literatuur

- James C. Kennedy**, *Een beknopte geschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2017), hoofdstuk 7, 'Een progressief gidsland'.
- James C. Kennedy**, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam 1995).
- Kees Lunshof**, *Van polderen en polariseren. Dertig jaar Nederlandse politiek* (Amsterdam 2004).
- Hans Righart**, *De eindeloze jaren zestig* (Amsterdam 1995).
- Piet de Rooy**, *Alles! En wel nu! Een geschiedenis van de jaren zestig* (Amsterdam 2020).
- Maarten van Rossem, Ed Jonker en Luuc Kooijmans**, *Een tevreden natie. Nederland van 1945 tot nu* (Baarn 1993).
- Kees Schuyt en Ed Taverne**, *1950. Welvaart in zwart-wit* (Den Haag 2000).
- Dik Verkuil**, *De gedrevene. Joop den Uyl 1919-1987* (Amsterdam 2019).
- J.J. Woltjer**, *Recent verleden. De geschiedenis van Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 1992), pp 233-518.

⁶ Auteur: Peter Hein van Mulligen (Amsterdam 2020).